

Hâşim b. Utbe el-Mirkâl'in Askerî Ve Siyasî Faaliyetleri

Öz: Bu çalışmada Râşid halifeler dönemi önemli komutanlarından Hâşim b. Utbe'nin hayatı ve askerî faaliyetleri ele alınmıştır. Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olan Hâşim b. Utbe Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte olamasa da sahabî olma şerefine nail olmuştur. Suriye ve Irak'taki ilk İslâm fetihlerine katılan Hâşim b. Utbe, Suriye'de gerçekleşen Fihl, Ecnâdeyn ve Yermük gibi savaflara komutan olarak katılmış, birçok şehrin fethine iştirak etmiştir. Irak fetihlerinde de bulunan Hâşim b. Utbe, Sasanî imparatorluğunun mukadderatını belirleyen Kadisiye ve Celûlâ Savaşları'nın kazanılmasında etkin rol oynamıştır. Katıldığı savaflardaki cesareti, atılganlığı ve kahramanlığı sebebiyle Hâşim b. Utbe'ye "el-Mirkâl-Atılgan" ünvanı verilmiştir. Hz. Ali'nin en büyük destekçilerinden biri olarak Cemel ve Siffin Savaşları'na katılan Hâşim b. Utbe, Siffin Savaşı'nda öldürülmüştür. İyi bir savaşçı, mahir bir komutan ve şair olan Hâşim b. Utbe, ilk dönem İslâm fetihlerine damga vurmuş, Müslümanlar arasındaki siyasî olaylarda etkin rol oynamış, ancak hayatı ve faaliyetleri hakkında yeterince araştırma yapılmamış bir şahsiyettir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İlk İslâm Fetihleri, Hâşim b. Utbe, Kadisiye, Siffin.

Fatih
GÜZEL * 

Military and Political Activities of Hâşim b. Utba "al-Mirkâl"

Abstract: In this paper, the life and military activities of one of the leading commanders of Rashidun period, are discussed. It is said that Hâşim b. Utba became a Muslim on the day Mecca was conquered, so he had the dignity of being a Companion even though he could not stay with the Prophet for a long time. Hâşim b. Utba, who participated in the first Islamic conquests in Syria and Iraq, participated as a commander in the wars such as Fihl, Ajnâdeyn and Yarmuk in Syria and participated in the conquest of many cities. Hâşim b. Utba, who also participated in the conquests of Iraq, played an active role in the victory of the Qadisiyah and Jalûla Wars, which determined the fate of the Sassanid empire. Due to his greatest courage, venturesomeness, and heroic behaviors in the wars he participated in, Hâşim b. Utba was given the epithet of "al-Mirkâl" i.e. "the Venturous one". It is known that he also fought in the battles of Jamal as one of the biggest supporters of Ali, and he was killed during the battle of Siffin. Hashim b. Utba was a good warrior, a skillfull commander and a poet, who had many impacts on the early Islamic conquests. He also took an active role in the political issues among the Muslims, yet his life and activities have not been sufficiently researched.

Keywords: History of Islam, The First Islamic Conquests, Hâşim b. Utba, Qâdisiyyah, Siffin.

* Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Siyerî Nebî ve İslam Tarihi Anabilim Dalı. E-Posta: fatihguzel@karatekin.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-4153-3933

Giriş

Çalışmamızın konusunu Râşid halifeler döneminin önemli komutanlarından Hâşim b. Utbe'nin hayatı ve askerî faaliyetleri teşkil etmektedir. Haşim b. Utbe ilk İslâm fetihlerine damga vuran komutanlardan biri olduğu halde hayatı ve askerî faaliyetleri ülkemizde akademik bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu eksikliğin bir parça da olsa giderilmesi amacıyla Haşim b. Utbe'nin hayatı ve askerî faaliyetleri çalışmanın konusu olarak tercih edilmiştir.

Çalışmada iki ana bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde Haşim b. Utbe'nin nesebi, Müslüman oluşu ve ilk İslâm fetihlerindeki faaliyetleri ele alınırken ikinci bölümde ise Hz. Ali dönemindeki Müslümanlar arasındaki iç savaşlardaki rolü ele alınmıştır. Bu çalışmada “Haşim b.Utbe'nin sahabîliği, Râşid halifeler döneminde fetih hareketlerindeki rolü ve Hz. Ali dönemindeki Müslümanlar arasındaki iç mücadelelerdeki tavrı nedir?” gibi sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır.

1. Nesebi

Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkas b. Malik b. Uheyb b. Abdimenaf b. Zühre b. Kilab'tır.¹ Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin de boyu olan Kureyş kabilesinin Zühre oğullarındandır. Babası Hz. Peygamber'in en büyük düşmanlarından, Uhud savaşında attığı taş ile Hz. Peygamber'in dişini kıran Utbe b. Ebî Vakkas, amcası ise meşhur sahabî Sa'd b. Ebî Vakkas'tır. Annesi Aşer-i mübeşşere'den Abdurrahman b. Avf'ın kız kardeşi Atike bt. Halid'dir. Hâşim b. Utbe'nin künyesi Ebu Amr, lakabı ise savaşta atik ve düşmandan kaçmayan anlamındaki “el-Mirkâl”dir. Yermük savaşında tek gözünü kaybettiğinden dolayı “A'ver-kör” olarak da lakaplandırılmıştır.²

Hâşim b. Utbe'nin İslâm öncesi hayatıyla ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte hicretten on beş yıl önce doğduğu tahmin edilmektedir.³ Hâşim b. Utbe'nin Müslümanlara karşı savaştığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Mekke'nin fethi günü İslâm'a girmiş olmasına rağmen Hâşim b. Utbe'nin sahabîliği konusunda tarihçiler ihtilaf etmişlerdir. İbn Asâkir, Hâşim b. Utbe'yi tabiiinden saymıştır.⁴ Ancak tarihçilerin çoğu nübüvvet asrına yetişmesi, Mekke'nin fethinde Müslüman olması, Ridde savaşlarına katılacak kadar yaşının yeterli

¹ İbnü'l-Esîr Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Me've, Adil Ahmed Abdülmevcûd (Dâru'l-kütübü'l- ilmiyye, 1415/1994), 4/601; İbn Hacer, Ebû'l-Fâdl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1995/1415), 3/ 595; Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber el-Kurtubî, *el-İstıab fî esmâ'ı'l-ashâb*, thk. Adil Mürşid (Amman, Dâru'l-a'lâm: 1423/2002), 747.

² Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Muhammed Naîm el-Araksûsî, Me'mûn es-Sâgırcî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1982/1402), 3/ 486.

³ Affânî Seyyid b. Hüseyin, *Fursânü'n-nehâr mine's-sahâbeti'l-ahyâr* (Kahire: Dâru'l-affanî, 2011/1432), 4/346.

⁴ Ebû'l-Kâsım Sikatüddîn Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu medîneti dımaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2001/1421), 73/337.

olması nedeniyle Hâşim b. Utbe'yi sahabî olarak kabul etmişlerdir.⁵

Hâşim b. Utbe'nin Hz. Peygamber döneminde herhangi bir askerî sefere iştirak ettiğiine dair bir bilgi yoktur. Ancak Hz. Peygamberin Mekke'nin fethinden hemen sonra gerçekleştirdiği Huneyn gazvesi ve Tâif kuşatmasına Hâşim b. Utbe'nin Mekkelilerle katılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hâşim b. Utbe, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan Ridde savaşlarına Halid b. Velid'in (21/642) komutasında iştirak etmiştir.

2. Şam Fetihlerinde Hâşim b. Utbe

Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan Ridde, dinden dönme isyanlarının bastırılmasından sonra Arap yarımadasının dışında İslâm fetihlerini başlatmıştır. Güney Irak'ta yaşayan Arap kabileleri bölgeye hâkim olan Sasanîlere karşı Şeyban kabilesi lideri Müsenna b. Hârise (15/636) liderliğinde isyan etmişlerdir. Yıllarca süren savaşların sonucunda mağlup olan Arap kabileleri Müslüman olduklarını bildirerek Medine yönetiminden yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu talep üzerine Hz. Ebu Bekir, Halid b. Velid komutasındaki İslâm ordusunu Güney Irak bölgesine sevk etmiştir. Bazı tarihçiler Hâşim b. Utbe'nin Halid b. Velid komutasında Irak fetihlerine katıldığını bildirmektedir.⁶

Irak fetihleri ile eş zamanlı olarak Suriye, Filistin fetih harekâtını da başlatan Hz. Ebu Bekir, bölgeye dört ayrı ordu sevk etmiştir. Suriye'de Bizanslarla yapılan mücadelelerde zaman zaman Suriye'ye yardım birlikleri sevk edilmiştir. Hz. Ebu Bekir, bin kişilik bir kuvvet hazırlayarak Hâşim b. Utbe'nin komutasında Suriye'ye göndermiştir. Hz. Bu Bekir, Hâşim b. Utbe'yi komutan tayin ettikten sonra ona şu tavsiyelerde bulunmuştur; "Ey Hâşim, müşriklere karşı cihat etmek üzere yardım istenecek birisi durumuna gelmen, insanlar tarafından önerilen, yiğit, vefakâr, güvenilir biri olman ailen ve senin için büyük bir mutluluktur. Bizler yaşlı kişilerin tecrübesinden istifade eder, istişare ederiz. Gençlerin de gücünden ve sabrından faydalanırız. Sen Allah'ın bu iki özelliği de topladığı bir gençsin. Hayır için yola çıkıyorsun, düşmanınla karşılaştığın zaman sabret. Şunu bil ki Allah yolunda yaşadığın her açlık, susuzluk ve yorgunluk sana salih amel olarak yazılacaktır. Allah ecirleri zayi etmez." Hz. Ebu Bekir, Hâşim b. Utbe'ye orduda bulunan Helkam b. Kays ve Kays b. Hübeyra gibi meşhur savaşçılara güzel muamelede bulunmasını, işlerinde onlara danışmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca Kays b. Hübeyra'dan da Hâşim b. Utbe'ye itaat etmesini istemiştir.⁷ Daha sonra amcası Sa'd b. Ebî Vakkas'ı ziyaret eden Hâşim b. Utbe ondan, nefsi için mücadele etmemesi, dünyaya bağlanmaması, ahireti unutmaması tavsiyelerini almıştır.⁸

Hz. Ebu Bekir'in Hâşim b. Utbe'yi komutan tayin etmek üzere davet ettiğinde dile

⁵ Zehebî, *Siyer*, 3/486; Asri Çubukçu, "Hâşim b. Utbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay. 1997), 16/410.

⁶ Affânî, *Fursân*, 345.

⁷ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-fütuh*, thk. Ali eş-Şirî (Beirut : Dârü'l-Evdâ, 1991), 1-2 /94.

⁸ Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah el-Ezdî, *Fütûhu's-şâm* (Kalkûta: y.y., 1853), 27; İbn A'sem, *Futûh*, 1-2/85.

getirdiği, genç olduğu halde askerî tecrübeye sahip olması, güvenilirliği ve yiğitliği gibi özellikleri göz önüne alındığında Hâşim b. Utbe'nin daha önce katıldığı irtidat ve fetih savaşlarında gösterdiği başarılarıyla halifenin ve ileri gelen Müslümanların dikkatini çektiği ve genç yaşına rağmen komutan olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Hâşim b. Utbe, Müslümanlarla Bizanslılar arasında 13/634 tarihinde gerçekleşen ilk büyük meydan muharebesi Ecnâdeyn Savaşı'na⁹ katılmıştır. Müslümanların Suriye ve Filistin'deki faaliyetlerini sonlandırmak isteyen Bizans imparatoru Heraklios kardeşi Theodoros komutasında büyük bir orduyu Müslümanlar üzerine sevk etmiştir. Kalabalık düşman ordusuyla farklı cephelerde savaşmanın doğru olmayacağını düşünen Müslüman komutanlar güçlerini birleştirerek Hz. Ebu Bekir'den yardım talebinde bulunmuşlardır. Hâşim b. Utbe bu yardım talebi neticesinde halife tarafından Suriye'ye gönderilmiş olmalıdır. Bizans ordusunun ağır bir yenilgiye uğratıldığı Ecnâdeyn Savaşı'nda Hâşim b. Utbe bir piyade birliğine komuta etmiştir.¹⁰

Ecnâdeyn Savaşı'ndan sonra Bizans imparatoru Heraklios, Dımaşk şehrinin Müslümanlar tarafından fethini engellemek amacıyla bölgeye büyük bir ordu sevk etmiştir. Bizans ordusu Fihl (13/635)¹¹ ve Mercü's-Suffer Savaşları'nda (14/635)¹² Müslümanlar tarafından yok edilmiştir. Fihl Savaşı'nda Hâşim b. Utbe İslâm ordusunun sol kanadını yönetmiştir.¹³ Çok şiddetli geçen Fihl Savaşı ile ilgili Hâşim b. Utbe şöyle demektedir: "Onların süvarileri ile bizim süvarilerimiz gün boyu savaştılar, süvarilerimiz onların süvarilerini mağlup etti. Sonra atlarımızdan indik, elimdeki bayrağı sallayarak arkadaşlarıma, düşmanın merkezini dağıtmadıkça geri dönmeyeceğim, dileyen benimle gelsin dileyen dönsün, önümüzde hem dünya hem de ahiret ganimeti var diye seslendim. Hiç kimse geri dönmedi." Hâşim b. Utbe'nin kendini feda edercesine düşman merkezine saldırmasıyla Bizans ordusunda bozgun başlamış, Halid b. Velid'in süvarileri ile son darbesi de Fihl Savaşı'nı kazandırmıştır.¹⁴

Hâşim b. Utbe, Suriye için Bizanslılarla yapılan en önemli savaş olan Yermük Savaşı'nda¹⁵ bir piyade birliğine komuta etmiştir.¹⁶ Ancak Vakıdî'de bulunan bir bilgiye göre Hâşim b. Utbe, Halid b. Velid tarafından Ensar ve Muhacir'den seçilen yüz ölüm fedaisine lider tayin edilmiştir.¹⁷ Rivayetler değerlendirildiğinde Hâşim b. Utbe'nin savaşa piyade birlik komutanı olarak başladığı, ancak savaşın Müslümanların aleyhine gelişmesi üzerine Hâşim b. Utbe'nin seçilen fedai grubuna komutan olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Atılan oklar sebebiyle çok sayıda kişinin gözlerini

⁹ Filistin'de Ölü Deniz'in batısında bulunan bölge (bkz. DİA. "Ecnâdeyn" maddesi, 10/385.

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fâdl İbrâhîm (Beyrût: Dâru Süveydan, t.y.), 3/397

¹¹ Sûriye bölgesi Dımaşk yakınlarında bulunan bir yerleşim yeri. (bkz. Yâkût el-Hamevî, 5/434.)

¹² Mercur'Rum olarak da bilinen, Dımaşk'ın 35 kilometre güneyinde bulunan bir ova. (bkz. Yâkût el-Hamevî, 5/76.)

¹³ İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kubî, *Tarihü'l-yakubî*. thk. Abdülemir Mihenna (Beyrut: Şeriketü a'lami'l-matbâuât,2010), 1/153.

¹⁴ Ezdî, *Fütûh*, 117.

¹⁵ Şam sınırları içerisinde "Gûr" denilen mevki civarında bulunan bir vadi. (bkz. Yâkût el-Hamevî, 5/434.)

¹⁶ Taberî, *Tarih*, 2/ 593; İbn A'sem, *Futûh*, 1-2/ 197.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vakîdî, *Fütûhu's-şâm*, thk. Abdülemir Mihenna (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye,1998), 1/165

kaybetmesi nedeniyle "Gözler savaşı" olarak adlandırılan Yermük Savaşı'nda Hâşim b. Utbe de bir gözünü kaybetmiştir. Tek gözünün kör olması nedeniyle Hâşim b. Utbe'ye "A'ver-kör" lakabı takılmıştır.¹⁸

Hâşim b. Utbe, Suriye'de Dimaşk, Baalbek¹⁹, Hıms²⁰ ve Rastan²¹ şehirlerinin fethinde bulunmuştur.²² Özellikle muhkem surlarla çevrili Rastan şehrinin fethinde mühim rol oynamıştır. Kuşatma konusunda yeterli donanım ve malzemeye sahip olmayan İslâm ordusu bir hile ile şehri ele geçirmiştir. Aralarında Hâşim b. Utbe'nin de bulunduğu bir fedai grubu tahta sandıklar içinde şehre sokulmuş, içeri giren fedailerin şehrin kapılarını açmaları ile Rastan şehri fethedilmiştir.²³

3. Irak Fetihlerinde Hâşim b. Utbe

Müslümanlar Irak fetihlerine Hz. Ebû Bekir döneminde başlamıştır. Bölgeye gönderilen Halid b. Velid kısa zamanda bölgenin merkezi Hire²⁴ şehri dâhil olmak üzere güney Irak bölgesini fethetmişti. Ancak Suriye'deki İslâm ordusunun yardım talebi üzerine Hz. Ebu Bekir, Halid b. Velid'i komutasındaki Irak askerlerinin bir bölümünü Suriye'ye sevk etmiştir. Bu durum Irak'ta İslâm ordusunun zayıflamasına ve fetihlerin durmasına neden olmuştur. Bölgedeki İslâm ordusunun zayıflamasıyla kaybettikleri toprakları geri almak amacıyla karşı saldırıya geçen Sasanîler, Müslümanları 13/634 yılında vuku bulan Köprü Savaşı'nda mağlup etmişlerdir. Sasanîler, Köprü Savaşı'ndan da aldıkları cesaretle Müslümanları Irak'tan atmak amacıyla büyük bir hazırlığa girişmişlerdir. Müslümanlar karşısında ardı ardına aldıkları büyük mağlubiyetlerin müsebbibi olarak gördükleri iktidar zafiyetini ortadan kaldırmak amacıyla Kraliçe Boran'ı (630-632) tahttan indirerek III. Yezdügerd'i (632-651) kısra ilan etmişlerdir. Ayrıca devlet adamları arasındaki rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla yönetimde etkin olan Rüstem ve Firuzan adlı komutanları birlikte hareket etmeye zorlamışlardır.²⁵

Bölgedeki gelişmelerden haberdar olan Hz. Ömer, Müslümanların tüm imkânlarını kullanarak bir ordu hazırlamış, Hâşim b. Utbe'nin amcası meşhur sahabî Sa'd b. Ebî Vakkas'ı da komutan tayin etmiştir. Hz. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas'a verdiği talimatla Sasanîlerle Kadisiye'de savaşmasını istemiştir. Rüstem komutasındaki Sasanî

¹⁸ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zahiri İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire : Dârü'l-ma'ârif, 1982), 129.

¹⁹ Bugün Lübnan sınırları içinde bulunan, Şam yakınlarında tarihi bir şehir. (bkz.Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 1/ 453.)

²⁰ Suriye'nin batısında bulunan, Roma döneminde Suriye bölgesinin yönetim merkezi olmuş tarihi şehir. (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/302.)

²¹ Suriye'nin Hıms vilayetine yakın tarihi bir yerleşim alanı (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 3/ 43.)

²² İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun el-Hadramî el-Mağribî, *Târîhu İbn Haldun = Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtde ve'l-haber fi eyyami'l-arab ve'l-acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-sultani'l-ekber* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 2000), 2/518.

²³ Vakidî, *Futûh*, 138.

²⁴ Irak'ın Necef vilayetinde bulunan Lahmî Arap Devleti (300-602) başkentliğini yapmış şehir. (bkz. Yâkût, el Hamevî, *Mu'cem*, 2/328-331).

²⁵ Taberî, *Târîh*, 2/ 477-478; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-tarih*, thk. Ebülfida Abdullah el-Kadî (Beyrût: Darü'l-kitâbü'l-arabî, 1417/1997). 2/318.

ordusuyla İslâm ordusu 15/636 tarihinde Kadisiye'de²⁶ karşılaşmıştır. Irak'ın kader savaşı olarak nitelendirilen Kadisiye Savaşı dört gün sürmüştür, her iki taraf var gücüyle ölümüne mücadele etmiştir. Müslümanlar savaşın ilk gününe ağır kayıplar verdikleri için "Ermes-meşakkat" ikinci gününe "Ağvâs-yardım" üçüncü gününe ise "İmâs-zorlu savaş" adını vermişlerdir.²⁷

Kadisiye'de kalabalık düşman ordusuyla karşılaşan Sa'd b. Ebî Vakkas'ın halifeden yardım istemesi üzerine Hz. Ömer, Halid ile birlikte Irak'tan gelen askerlerin Hâşim b. Utbe komutasında geri gönderilmesini emretmiştir. Hâşim b. Utbe komutasında Suriye'den Irak'a gönderilen asker sayısı hakkında tarihçiler altı bin ile on bin arasında farklı rakamlar vermektedirler.²⁸ Hâşim b. Utbe'nin Dimaşk'ın fethinden bir ay sonra Irak'a gönderildiği rivayet edilmektedir.²⁹

Yardım kuvvetleriyle yola çıkan Hâşim b. Utbe, savaş meydanına zamanında yetişememe endişesiyle Ka'ka b. Amr'ı (40/660) seçtiği bin askerle hızlı destek gücü olarak önden göndermiştir. Ka'ka' b. Amr komutasındaki birlik savaşın ikinci günü Kadisiye'ye ulaşmıştır. Bu nedenle savaşın bu gününe "Yevmü'l-ağvâs-yardım günü" adı verilmiştir. Yardım birliklerinin ulaşmasıyla savaşın seyri değişmiştir. Ka'ka b. Amr'ın Hâşim b. Utbe'nin binlerce askerle yardıma geldiği haberi Müslüman askerleri coşturmuş, ilk gün ağır kayıplar vererek moralleri bozulan Müslümanların gelen yardımla moralleri yükselmiş, düşmana karşı dirençleri artmıştır.

Hâşim b. Utbe komutasındaki birlikler savaşın en şiddetli olduğu üçüncü günde Kadisiye'ye ulaşmıştır. Bir harp hilesi olarak ordusunu biner kişilik birliklere ayıran Hâşim b. Utbe birliklerin fasilalarla farklı yardım gruplarıymış gibi İslâm ordusuna katılmasını emretmiştir. Böylece Hâşim b. Utbe, Müslümanların sürekli yardım aldığı izlenimini oluşturarak düşmanın moralini bozmayı ve düşmanın savaşma azmini kırmayı amaçlamıştır.³⁰ Düşmanın moral bozukluğundan ve şaşkınlığından istifade etmek isteyen Hâşim b. Utbe, savaş meydanına eriştikten hemen sonra kendisinin de dâhil olduğu bir fedai grubu kurarak derhal düşmanın merkez kuvvetlerine saldırmıştır.³¹

Hâşim b. Utbe'nin savaş alanına zamanında yetişmiş olması Kadisiye Savaşı'nın kazanılmasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur. Nitekim Taberî, "Şayet Hâşim b. Utbe ordusuyla zamanında yetişmeseydi İslâm ordusu yenilebilirdi" demiştir.³² Buna benzer bir değerlendirmeyi de İbnü'l-Esîr yapmaktadır: "Eğer Hâşim b. Utbe ile gelen Allah'ın yardımı olmasaydı düşmanlar Müslümanların direncini kırabilirdi."³³ Sa'd b. Ebî Vakkas da Hâşim b. Utbe ve Ka'ka' b. Amr'ın yardımlarını kastederek: "Onlar olmasaydı, sefil insanlar haline gelir, sinekler gibi dağılırdınız" demiştir.³⁴ Kadisiye

²⁶ Kûfe'nin güneyinde bulunan bir şehir. (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 4/292.)

²⁷ İbn A'sem, *Fütuh*, 1-2/161; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II/ 377.

²⁸ İbn A'sem, *Fütuh*, 1-2/166.

²⁹ Ebü'l-Hasen b. Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Murûcû'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasen Mer'î (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2005), 2/247.

³⁰ Taberî, *Tarih*, 3/ 551.

³¹ Taberî, *Tarih*, 3/551.

³² Taberî, *Tarih*, 3/552.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/ 310.

³⁴ Taberî, *Tarih*, 3/581.

Savaşı'ndan sonra Sa'd b. Ebî Vakkas kaçan düşmanın takip edilmesi görevini Hâşim b. Utbe'ye vermiştir. Hızla hareket eden Hâşim b. Utbe, Dicle Nehri'ne kadar kovaladığı düşmanın yeniden toplanıp, savunma mevzileri oluşturmasına müsaade etmemiştir.³⁵

Kadisiye Savaşı'nı kazanan Müslümanlar, halifenin talimatıyla Sasanîlerin başkenti Medâin'i ele geçirmek üzere yola çıkmıştır. Yol üzerinde bulunan şehirler Müslümanlar tarafından ele geçirilmiştir. Dicle nehrine ulaştıklarında düşmanın karşı tarafta mevzilendiklerini gören Müslümanlar, Köprü savaşındaki acı tecrübeyi de hesaba katarak nehri tedbirli bir şekilde geçmişlerdir. Nehri ilk Hâşim b. Utbe'nin birliği geçmiştir. Medâin yolunda da tehlikeli geçit vadilere ilk giren Hâşim b. Utbe'nin birliği olmuştur.³⁶

4. Celûlâ Savaşı

Başkenti Medâin'i kaybettikten sonra yanına devlet hazinesini de alarak kuzeye Hulvan'a çekilen Kisra Yazdügêrd Müslümanların İran'a geçişini engellemek amacıyla stratejik bir yer olan Celûlâ'da³⁷ savunma tertibatı almış, doğudan ve kuzeyden getirilen binlerce asker bölgeye yerleştirilmiştir. Irak'tan İran platosuna geçişte ana yolu teşkil eden Celûlâ, ticaret yollarının da keşişme noktasıdır. İran'ın kapısı olan Celûlâ'nın elde tutulması İranlılar açısından hayati önem arz ediyordu. Müslümanlar ise bu bölgeyi ele geçirdikleri takdirde Azerbaycan ve Fars bölgesine kolayca ulaşabilir, ele geçirdikleri Cezîre bölgesini de daha kolay savunabilirlerdi. Irak'ı tamamen boşaltan Kisra toplayabildiği bütün kuvvetlerini Celûlâ'ya yığarak Müslümanları burada durdurmayı ve geri püskürtmeyi amaçlamıştır. İranlılar Celûlâ'nın etrafını hendek ve siperlerle çevirerek aylarca sürececek bir mücadeleye hazırlanmışlardı. İran ordusunun komutanı da Kadisiye'de öldürülmüş meşhur komutan Rüstem'in kardeşi Hürzad idi.³⁸

Sa'd b. Ebî Vakkas bölgedeki durumu ve Sasanîlerin hazırlıklarını bildirince Hz. Ömer, Hâşim b. Utbe komutasında bir orduyu Celûlâ'ya sevk etmesini emretmiştir.³⁹ 12 bin kişilik bir orduyla Celûlâ'ya intikal eden Hâşim b. Utbe şehri derhal muhasara etmiştir. Düşman sayı üstünlüğüne rağmen daha önceki tecrübelerinden Müslümanlarla meydan savaşından kaçınmıştır. Günlerce süren çatışmalarda Müslümanlar ağır kayıplar vermiştir. Hâşim b. Utbe sahte rıcat taktiği uygulayarak mevzilerinden çıkardığı Sasanîleri mağlup ederek, 80 günlük kuşatmanın sonunda Celûlâ'yı ele geçirmiştir.⁴⁰ Bazı kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Müslümanlar taktiksel olarak geri çekilmemiş, gerçekten mağlup olup kaçmaya başlamışlardı. Hâşim b. Utbe'nin; "Ey Müslümanlar, nereye kaçıyorsunuz, Ömer'e yenilgiye uğramış olarak mı döneceksiniz"

³⁵ Taberî, *Târih*, 3/ 578.

³⁶ Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân, *es-Siretün-nebeviyye ve ahhâru'l-hulefâ- Hz Peygamber ve Halifeler*, çev. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları,2017), 211

³⁷ Irak'ın Hanekin şehrine yakın tarihi Horasan yolu üzerinde bulunan kasaba. (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/157.)

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/345.

³⁹ Taberî, *Târih*, 4/24; Ebû Ali Ahmed b. Muhammed İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümmem*, thk. Seyyid Kesrevi Hasen (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002), 1/213; 367; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir el-Belâzurî, *Fütuhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enis et-Tabbâ' (Beyrut: Müessesetü'l-maârif, 1987/1407), 368.

⁴⁰ İbn Haldûn, *Târih*, 2/538.

çağrısı ve Ka'ka' b. Amr'ın üstün gayretleriyle yeniden toparlanan Müslümanlar Sasanîleri mağlup etmişlerdir.⁴¹ Müslümanlar, Celûlâ'da Medâin'de ele geçirdiklerinden daha fazla ganimet ele geçirmişlerdir. Bu nedenle Celûlâ'nın fethine "Fethü'l-Futûh- Fetihlerin fethi" denilmiştir.⁴² Hâşim b. Utbe'de Celûlâ'daki başarısından dolayı "Celûlâ fatihi" olarak anılmıştır.⁴³ Celûlâ savaşından sonra Halim b. Utbe kaçan düşman askerlerini takip ettirmiş, Hulvân,⁴⁴ Hanikin⁴⁵ ve Kasrîşirin⁴⁶ şehirleri fethedilmiştir.⁴⁷

5. Hz. Ali döneminde Hâşim b. Utbe

Kûfe şehrinin kurulmasından sonra Hâşim b. Utbe, Kûfe'de ikamet ederek şehir valisi amcası Sa'd b. Ebî Vakkas'a idari ve askeri konularda yardımcı olmuştur. Hâşim b. Utbe, Hz. Osman döneminde Emevî yöneticilerle problem yaşamıştır. Kûfe valisi Said b. As (59/679), Ramazan'ın son günlerinde hilalin görülüp görülmediğini halka sorduğunda Hâşim b. Utbe hilali gördüğünü iddia etmiştir. Said b. As, Kûfe'de nüfuzlu bir şahıs olan Hâşim'i "kör gözünle mi hilali gördün?" diyerek aşağılamıştır. Hâşim b. Utbe de valiye o daha annesinden ayrılmaz bir çocuk iken kendisinin gözünü Allah yolunda kaybettiğini söylemiştir. Ertesi gün Hâşim ve bir grubun oruç tutmadıklarını öğrenen vali, halk arasında fitne çıkardığı gerekçesiyle Hâşim'i dövdürmüş, fitne yuvası olduğu iddiasıyla da Hâşim'in evini yaktırıştır. Medine'de bulunan Sa'd b. Ebî Vakkas yeğenine yapılanları öğrenince Hz. Osman'a giderek Kûfe valisi Said b. As'ı şikâyet etmiştir. Hatta Sa'd'ın oğlu Ömer, Said b. As'ın Medine'deki evini yakmıştır.⁴⁸

Kûfe valisi Said b. As, şehirde nüfuzlu bir şahıs olan Hâşim'e böyle bir muamele yaparak şehirdeki yönetim muhaliflerine gözdağı vermeye amaçlamış olmalıdır. Ancak Hâşim'e yapılan bu davranış ters tepmiş, Irak fetihlerinin kahramanı Hâşim'e yapılan bu muamele halkı öfkelenmiştir, bir grup Kûfeli Medine'ye giderek halifeden Said b. As'ı valilikten azletmesini talep etmişlerdir. Hz. Osman'ın Said b. As'ı azletmesinde Hâşim'e yapmış olduğu muamele de etkili olmuştur.⁴⁹

Kûfeliler, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra halife seçilen Hz. Ali'ye hemen biat etmişlerdir. Aralarında Hâşim b. Utbe'nin de bulunduğu Kûfe eşrafından bir grup, yeni

⁴¹ Halife b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *Târîhu Halife b.Hayyât*, thk. Ekrem Ziyâ Ömerî (Riyad: Dâru tayyibe,1985), 137.

⁴² Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali Fâsî, *el-İkdü's-semîn fî tarihî'l-beledi'l-emin*, thk. Fuad Seyyid (Beyrut: Müeesesetü'r-risâle, 1986/1406), 7/360.

⁴³ İbn Abdîber, *el-İstiâb*, 747.

⁴⁴ Rak-ı Arap ve Irak-ı Acem sınırında tarihi bir şehir. (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/291.)

⁴⁵ İran- Irak sınırında, İran'ın Kasrîşirin şehrine yakın Irak'a ait bir şehir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, 2/340.)

⁴⁶ İran-İrak sınırında İran'ın Kirmanşah eyaletine bağlı bir şehir. (bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem* 4/358.)

⁴⁷ Halife, *Târîh*, 140; Belazurî, *Futûh*, 370

⁴⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî, *Kitâbü't-Tabakatî'l-kebir- et-Tabakatü'l-kübra*. thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-hancı, 2001/1421), 6/74, 32; İbn A'sem, *Futûh*, 1-2/381-382

⁴⁹ İbn A'sem, *Futûh*, 1-2/ 384.

seçilen halifeye biat etme konusunda mütereddit olan Kûfe valisi Ebû Musa el-Eş'ârî'ye (42/662) Ensar ve Muhacir'in ileri gelenlerinin biat ettiği Hz. Ali'ye biat etmeyerek insanları fitneye düşürdüğünü söyleyerek Hz. Ali'ye biat etmesi için baskı yapmıştır. Vali Ebû Musa Şehir halkının biat etmesi üzerine yeni halifeye biat etmek zorunda kalmıştır.⁵⁰

Hz. Osman şehit edildiğinde Mekke'de bulunan Hz. Aişe, halifenin katillerini cezalandırmadığı gerekçesiyle Hz. Ali'ye biat etmemiştir. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın katılımıyla daha da güçlenen Hz. Aişe taraftarları Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak maksadıyla Basra'ya gitmişlerdir. Kendisine biat etmeyen Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyan (60/680) ile mücadele etmek üzere Kûfe'de bulunan Hz. Ali, Hz. Aişe ve taraftarlarının girişimini öğrenince onlardan önce Basra'ya ulaşmak maksadıyla Kûfe'den ayrılmıştır. Zugar denilen bölgeye geldiğinde Hz. Aişe'nin Basra'yı ele geçirdiği ve Basra askerlerinin çoğunun da Hz. Aişe'ye katıldığı haberini alan Hz. Ali, oğlu Hasan ile Hâşim b. Utbe'yi destek kuvvet getirmesi için Kûfe'ye göndermiştir.⁵¹ Ancak Kûfe valisi Ebû Musa el-Eş'ârî, Hz. Ali'nin asker talebine olumlu yaklaşmadığı gibi Küfeliilerin de Hz. Ali'nin davetine katılmalarını engellemeye çalışmış, hatta Hâşim'i hapsedmeye kalkışmıştır. Hâşim b. Utbe'nin bu durumu bir mektupla Hz. Ali'ye bildirmesi ile Ebû Musa el-Eş'ârî Kûfe valiliğinden azledilmiştir.⁵² Hâşim b. Utbe'nin Cemel Savaşı'na iştirak edip etmediği konusunda kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hâşim b. Utbe'nin Cemel Savaşı'na katıldığını rivayet eden tarihçiler de bulunmaktadır.⁵³

Hz. Ali, Cemel Savaşı'ndan sonra aralarında Hâşim b. Utbe'nin de bulunduğu ensar ve muhacirin ileri gelenleri ile kendisine biat etmeyerek Şam'da muhalefet cephesi oluşturan Muaviye b. Ebî Süfyan ile mücadele konusunu istişare etmiştir. Hâşim b. Utbe bir konuşma yaparak, Muaviye ve taraftarlarının taleplerinin Hz. Osman'ın kanı olmadığını, maktul halifenin kanının siyasi emellere alet edildiğini, asıl maksat ve amacının hilafeti ele geçirmek olduğunu, müzakerenin bir sonuç vermeyeceğini dile getirmiştir. Arkadaşlarını Muaviye taraftarları ile savaşmak konusunda ikna etmekte zorlanan Hz. Ali'nin en büyük destekçisi Hâşim b. Utbe olmuştur.⁵⁴

Hz. Ali ve Muaviye'nin orduları Zilhicce 36/Mayıs 657 tarihinde Sıffin'de karşılaşmışlardır. Uzun süren barış görüşmelerinin başarısız olması sonucu çatışmalar başlamış, ancak toplu savaştan kaçınıldığından her iki tarafın meşhur komutanları birliklerinin başında birbiri ile savaşmışlardır. Hâşim b. Utbe, Hz. Ali'nin ordusunda en çekinilen komutandı. Muaviye, Hz. Ali'nin birlikleri ile savaşacak komutanlarını kura ile belirliyordu. Kura sonucunda Hâşim b. Utbe ile savaşacak komutan olarak belirlenen Zülkela' el-Himyerî (37/657) : "Allah onu öldürsün. Zühre oğullarının körü" diyerek

⁵⁰ İbn A'sem, *Futûh*, 1-2/ 436-347.

⁵¹ Ebû Hanife ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-tivâl = Eskilerin haberleri*, çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 208.

⁵² Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*. thk. Riyâd Ziriklî-Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dârü'l-fikr, 1996/14179), 3/31.

⁵³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*. tsh. Ilse Lichtenstadter (Beyrut: Dârü'l-âfâkî'l-Cedide, t.y.), 291; İbn Asâkir, *Târih*, 73/337.

⁵⁴ Nasr b. Müzahim el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin: Sıffin savaşı*, trc. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 88.

Hâşim b. Utbe ile savaşmanın zorluğunu dile getirmiştir.⁵⁵

Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin hilafet sancağı Hâşim b. Utbe tarafından taşınmıştır. Hilafet sancağının taşınmasına çok önem verilir, sancak üstün askeri vasıflara sahip kişilere emanet edilirdi. Ayrıca her kabilenin kendine ait bayrağı da bulunuyordu. Bu bayraklar da kabile reisinin görevlendirdiği kişiler tarafından taşınır ve korunurdu. Hz. Ali savaştan önce kabile reislerine şu talimatı vermişti: “ Bayraklarınıza sahip çıkın, onları iyi koruyun, aşağıya doğru eğmeyin, onları iyi savaşın, kılıç konusunda yetenekli, cesur komutanlara teslim edin”.⁵⁶ Hz. Ali'nin sancağını teslim alan Hâşim b. Utbe, bu savaşta ne kadar kararlı olduğunu; “Tek gözlü kendini bir hedefe doğru götürmektedir, ya helak olacak ya da helak edecektir” diyerek dile getirmiştir.⁵⁷ Sıffin'de Hâşim b. Utbe'nin Hz. Ali'nin sancağını taşıdığını gören Muaviye b. Ebî Süfyan, “Hâşim bayrağı taşıyor, bugün çok zor bir gün olacak” demiştir.⁵⁸

Sıffin'de genel çatışmalar başladığında Hâşim b. Utbe, Amr b. As'ın (43/664) yönettiği kanada saldırmıştır. Şam ordusunda ağır kayıplara yol açan bu saldırı sonucu birlikleri dağılma noktasına gelen Amr b. As, “Hâşim böyle saldırmaya devam ederse Araplar bugün yok olacak” demiştir.⁵⁹ Hatta bu saldırı esnasında Hâşim b. Utbe'nin Amr b. As'ı yaraladığı iddia edilmektedir.⁶⁰ Hâşim b. Utbe'nin Şam ordusuna ağır kayıplar verdirmesi üzerine Muaviye b. Ebî Süfyan onun öldürülmesi için özel plan yapmıştır. Savaşın ikinci gününde Abdullah b. Amr b. As komutasındaki birliklerle mücadele eden Hâşim b. Utbe yapılan plan dâhilinde önce saflarından koparılmış, düşmanın iç saflarına çekilerek öldürülmüştür.⁶¹ Hâşim b. Utbe, Haris b. Münzir et-Tenühî isimli bir Muaviye taraftarı tarafından öldürülmüştür.⁶² Hâşim b. Utbe aldığı ağır yaralara rağmen, “Aslan pençesini düşmandan indirmez” diyerek savaşıma devam etmiştir.⁶³ Hâşim b. Utbe ölümcül yaralar aldığında askerlerinin moralinin bozulmaması için şöyle seslenmiştir: “Ey arkadaşlarım! Ben cesur ve yiğit biriyim. Benim düşmem ve ölümüm sizi zavıf düşürmesin. Siz olduğunuz müddetçe savaş devam edecektir.”⁶⁴

Hâşim b. Utbe, Sıffin'de ölünceye kadar savaşıma ant içmiş bir grup fedaiye liderlik yapmıştır.⁶⁵ Hâşim b. Utbe'nin arkadaşlarının ölümleri ile çevrili cesedini gören Hz. Ali, “Allah sizlere rahmet etsin, aydın yüzlü insanlar Hâşim'in etrafında öldürüldüler, bunlar kılıçlar kınlarından çekildiğinde akla ilk gelen insanlardı” demiştir.⁶⁶ Hâşim b. Utbe, meşhur sahabî Ammâr b. Yasir ile yan yana savaşmış, savaş konusunda birbirlerini teşvik etmişler ve aynı gün şehit edilmişlerdir. Hâşim b. Utbe ve Ammâr b.

⁵⁵ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 295.

⁵⁶ Taberî, *Târih*, 5/17.

⁵⁷ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 271.

⁵⁸ Muhammed el-Arabî Tebbânî, *Nüzhetü'l-fıtyan fi teracim ba'zi's-şuc'an* (Kahire: Dârü'l-Envar, 1955/1374), 50.

⁵⁹ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 276.

⁶⁰ İbn A'sem, *Futûh*, 3-4/43.

⁶¹ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 290

⁶² Belâzûrî, *Ensâb*, 3/95.

⁶³ İbn Asâkir, *Târih*, 73/339.

⁶⁴ Minkârî *Vak'atü Sıffin*, 300

⁶⁵ İbn Asâkir, *Târih*, 73/339; İbn A'sem, *Futûh*, 3-4/86.

⁶⁶ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 302.

Yasir'in öldürülmesi Hz. Ali'nin ordusunun öfkesini daha da artırmıştır. Adi b. Hatim, "Ammâr, Hâşim ve Abdullah b. Budeyl'den sonra hayatta kalmanın ne anlamı var" diyerek askerlerini savaşa teşvik etmiştir.⁶⁷ Hâşim'in öldürülmesinden sonra meşhur sahâbî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile de (100/718); "Ey hayırlı Hâşim cennetle mükâfatlandırıldın, Sen Allah'ın ve resulünün düşmanlarıyla savaştın" diyerek Hâşim'in vefatına üzüntüsünü dile getirmiştir. Hâşim b. Utbe ve Ammâr b. Yasir'in cenaze namazlarını Hz. Ali kıldırması, ikisini aynı mezara defnettirmiştir.⁶⁸ Hâşim b. Utbe'nin Sıffin'de öldürüldüğünü duyan Hz. Aişe de, "O, bineği tökezlememiş bir adamdı" diyerek Hâşim'in değerini dile getirmiştir.⁶⁹ Hâşim'in vefatından sonra Hz. Ali hilafet bayrağını oğlu Abdullah b. Hâşim'e vermiştir. Abdullah, Hâşim'in vefatından sonra dağılan birliğini toplamış, babasının yeryüzünde fesat çıkaran zalimlere karşı savaşarak öldüğünü, ahireti dünyaya tercih ettiğini belirttiği bir konuşma yaparak askerleri Şam ordusuna karşı savaşmaya teşvik etmiştir.⁷⁰

Hz. Ali, vefatından sonra Hâşim b. Utbe'nin eksikliğini hissetmiştir. Amr b. As'ın Muaviye adına Mısır'ı ele geçirip, Hz. Ali'nin valisi Muhammed b. Ebî Bekir'i öldürmesi üzerine Hz. Ali Kûfelilere, "Amr b. As Mısır'ı ele geçirdi. Muhammed b. Ebî Bekir'i öldürdü. Ben sizleri Mısır'daki arkadaşlarınıza yardım için çağırdım. Ancak siz çökmüş develer gibi homurdanıp ayağa kalkmadınız. Hâşim b. Utbe olsaydı böyle olmaz, meydan boş kalmazdı" diyerek Hâşim b. Utbe'nin değerini dile getirmiştir.⁷¹

Hâşim b. Utbe'nin Sıffin Savaşı'nda Muaviye taraftarlarına verdiği zararlar daha sonraki dönemlerde de unutulmamıştır. Hilafeti döneminde Muaviye'yi ziyarete giden Abdullah b. Hâşim'e karşı Amr b. As, "Bu bize zarar veren el-Mirkâl'in oğludur. Yılandan ancak yılan doğar, kötülüğün karşılığı kötülüktür. Bu adamı öldür" demiştir. Abdullah b. Hâşim de Amr b. As'a Sıffin'de babasının karşısında kaçacak yer aradığını, halifeye güvenerek söz söylediğini dile getirerek Amr'ı korkaklıkla suçlamıştır. Muaviye b. Ebî Süfyan, bu tartışmaların artık geride bırakılması gerektiğini söyleyerek ortamı yumuşatmıştır. Ancak Amr b. As'ın baskılarına dayanamayan Muaviye, Abdullah b. Hâşim'in ev hapsinde tutulmasını emretmiştir. Bu cezayı yeterli görmeyen Amr, "Sıffin'de yakamızdan düşmediler, deniz gibi kanlarımızı akıttılar, bu o babanın oğludur, kişi aslına çeker, onu sağ bırakırsan ömür boyu pişman olursun" diyerek Abdullah b. Hâşim'in öldürülmesinde ısrar etmiştir. Amr'ın bu ısrarına karşılık Abdullah b. Hâşim de halifeye, "Sıffin'de Hâşim ve oğlunun sana karşı bir nefreti vardı. Vuku bulanlardan kimse pişman değildir. Beni affedersen bir akrabanı affetmiş olursun, öldürürsen de bir masuma kıymış olursun" diyerek kendini savunmuştur.⁷² Bir müddet hapiste kalan Abdullah b. Hâşim b. Utbe, Muaviye tarafından hapisten çıkarılmış, 10 bin dirhem hediye edilerek Basra'ya gönderilmiştir.⁷³

⁶⁷ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 302.

⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, 3/96

⁶⁹ Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hakim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 447.

⁷⁰ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 303.

⁷¹ Belâzurî, *Ensâb*, 3/173.

⁷² Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, 303.

⁷³ İbn A'sem, *Futûh*, 3-4/124.

Sonuç

Hâşim b. Utbe'nin kaynaklarda İslâm öncesi hayatına dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olan Hâşim b. Utbe, Hz. Peygamber ile yeterince zaman geçirememesine rağmen sahabî olma şerefine nail olmuştur. Ancak bazı tarihçiler Hâşim b. Utbe'yi tabiidinden kabul etmektedirler. Hayatının önemli bir kısmını Mekke'de Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde geçirmiş olması, Mekke'nin fethedildiği gün Müslüman olmuş olması onun sahabî olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Hâşim b. Utbe askerî faaliyetlerine Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ridde Savaşları'yla başlamıştır. Halid b. Velid komutasında peygamberlik iddiasında bulunan yalancılar ve dinden dönen kabilelerle mücadele etmiştir. Bu mücadeleler esnasında göstermiş olduğu askerî kabiliyetinden dolayı halife Hz. Ebu Bekir ve ileri gelen sahabîlerin takdirini kazanmıştır. Hz. Ebu Bekir genç yaşına rağmen Hâşim b. Utbe'yi Şam bölgesine takviye amacıyla göndermiş olduğu yardım kuvvetine komutan olarak tayin etmiştir. Bu görevlendirme esnasında onun için söylemiş olduğu övücü sözlerden halifenin Hâşim b. Utbe'yi iyi tanıdığı ve hizmetlerini takdir ettiği anlaşılmaktadır.

Hâşim b. Utbe'nin Ridde Savaşları'yla başlayan mücadelesi ömür boyu sürmüştür. Şam fetihleri esnasında gerçekleşen Fihl, Ecnâdeyn ve Yermük gibi savaşlara birlik komutanı olarak iştirak etmiş, özellikle Halid b. Velid'in en güvendiği komutanlardan biri haline gelmiştir. Yermük Savaşı'nda atılan oklardan tek gözünü kaybetmiştir. Bu savaşlardaki atılganlığı ve cesareti sebebiyle Hâşim b. Utbe'ye "el-Mirkâl-Atılgan" unvanı verilmiştir.

Şam fetihleri devam ederken Hâşim b. Utbe, Hz. Ömer'in talimatıyla 10 bin kişilik bir ordunun komutanı olarak Sasanîlerle savaşmak üzere Irak'a gönderilmiştir. Kadisiye Savaşı'nın üçüncü günü takviye kuvvetleriyle savaş meydanına yetişen Hâşim b. Utbe savaşın gidişatını değiştirmiş, gayret ve çabasıyla Kadisiye Savaşı'nın kahramanlarından biri olmuştur. Kadisiye Savaşı'nın kazanılmasından sonra Sasanîlerin başkenti Medâin'in fethedilmesine iştirak etmiş, öncü kuvvet olarak emrindeki birliklerle düşmanla ilk temas eden komutan olmuştur. Hâşim b. Utbe, Irak bölgesinde Sasanîlerin son direnç noktası olan Celûlâ'nın fethinde İslâm ordusunu yönetmiştir. Uzun bir mücadelenin sonunda Celûlâ'yı fetheden Hâşim b. Utbe "Celûlâ Fatihi" olarak anılmıştır.

Hz. Osman döneminde askerî faaliyetlere katılmayan Hâşim b. Utbe, Kûfe şehrinde muhaliflerle hareket ettiği gerekçesiyle Emevî valilerce baskılara maruz kalmıştır. Belki de bu sebepten Hâşim b. Utbe, Hz. Ali dönemindeki iç savaşlarda Hz. Ali'nin en ateşli destekçilerinden biri olmuştur. Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'nin ordusunda bulunmuş, Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin hilafet sancağını taşımıştır. Sıffin Savaşı'nda Şam ordusuna en çok zarar veren komutanlardan biri olmuştur. Hâşim b. Utbe, Sıffin Savaşı'nda Ammâr b. Yasir ile aynı gün Şamlılar tarafından öldürülmüştür.

İyi bir savaşçı, mahir bir komutan olan Hâşim b. Utbe aynı zamanda kendisini şiirlerle ifade eden iyi bir şair ve hatipti. Hâşim b. Utbe İslâm fetihlerine damga vurmuş, Müslümanlar arasındaki olaylarda aktif rol oynamış, ancak hakkında yeterince araştırma yapılmamış bir şahsiyettir.

Kaynakça

- Affânî, Seyyid b. Hüseyin. *Fursânü'n-nehâr mine's-sahâbeti'l-ahyâr*. Kahire: Dârü'l-affânî, 1432/2011.
- Belâzurî, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir. *Fütuhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'- Ömer Enis et-Tabbâ. Beyrut: Müessesetü'l-maârif, 1987/1407.
- Belâzurî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Riyâd Ziriklî- Süheyl Zekkâr. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-fikr, 1996/1417.
- Çubukçu, Asri, "Haşim b. Utbe", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16/410. İstanbul: TDV Yay. 1997
- Dineverî, Ebû Hanife. *el-Ahbâru't-tivâl = Eskilerin haberleri*. çev. Zekeriya Akman-Hüseyin Siyabend Aytemür. Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b Abdullah. *Fütûhu's-şâm*. Kalküta: yayın evi yok, 1853.
- Fâsî, Ebû't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed. *el-İkdû's-semin fi tarih'il-beledi'l-emin*. thk. Fuad Seyyid. 8 Cilt. Beyrut: Müeesesetü'r-risâle, 1406/1986
- Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziyâ Ömerî. Riyad: Dâru tayyibe, 1985.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf el-Kurtubî. *el-İstıab fi esmâi'l-ashâb*. thk. Adil Mürşid. Beyrut: Dâru'l-a'lâm, 1423/2002.
- İbn Asâkîr, Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garamel-Amri. 79 Cilt. Beyrut : Dârü'l-fikr, 1421/2001.
- İbn A'sem el-Küfî, Ebû Muhammed Ahmed. *Kitâbü'l-Fütuh*. thk. Ali eş-Şirî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-evdâ, 1991.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fâdl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyizis-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud- Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995/1415.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun el-Magribî. *Târîhu İbn Haldun-Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtede ve'l-haber fi eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevî's-sultani'l-ekber*. thk. Halil Şehade-Süheyl Zekkar. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fikr, 2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed. *es-Siretün-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ- Hz Peygamber ve Halifeler*. çev. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem*. thk. Seyyid Kesrevî Hasen. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002,
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' Zührî. *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir- et-Tabakatü'l-kübra*. thk. Ali Muhammed Ömer. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-hancı, 2001/1421.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitabü'l-Muhabber*. tsh. Ilse Lichtenstadter. Beyrut: Dârü'l-âfâki'l-cedîde, t.y.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî. *Cemheretu ensâbi'l-Arab*.

- thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire: Dârü'l-ma'ârif, 1982.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-tarih*. thk. Ebülfida Abdullah el-Kadî. 10 Cilt. Beyrût: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Dârü'l-kütübü ilmîyye, 1415/1994.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen b. Ali b. Hüseyin. *Murûcû'z-zeheb ve meâdinü'l-cevher*. thk. Kemal Hasen Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 2005.
- Minkarî, Nasr b. Müzahim. *Vak'atu Siffin: Siffin savaşı*, trc. Cemalettin Saylık Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fâdl İbrâhim. 11 Cilt. Beyrût: Dâru süveydan, t.y.
- Tebbânî, Muhammed el-Arabî. *Nüzhetu'l-fityan fi teracim ba'zi's-şuc'an*. Kahire: Dârü'l-Envâr, 1955/1374.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hakim. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*.thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2002.
- Vakîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Fütûhu's-şâm*. thk. Abdüllatif Abdurrahman. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1997.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut-Muhammed Naîm el-Araksûsî-Me'mûn es-Sâgırcî. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1402/1982.
- Ya'kubî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *Tarihü'l-yakubî*. thk. Abdülemir Mihenna. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü a'lami'l-matbâuat, 1431/2010.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cem'ul-Büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1995.